

priestorovosti alebo neohraničenom raste ľubovoľnej druhej konkrétnej kvalitatívnej určenosti" (s. 273). Takéto ponímanie je jednostranné. Nekonečnosť je narušenie hraníc miery k novej kvalitatívnej určenosti, ktorá je konkrétnou formou prejavu existencie hmoty. „V každom zo svojich konkrétnych stavov absolútna a nekonečná hmota sa navracia k sebe a opakuje sa, nikde neprechádza do niečoho iného, odlišného od materiálneho. V tom je uzavretosť kvalitatívnej nekonečnosti hmoty" (s. 273). Z toho však vyplýva, že k „nekonečnému číslu, nekonečnej množine alebo k akémukoľvek inému druhu množinového matematického nekonečna nemôže existovať nijaká rozumová interpretácia" (s. 274). V čom teda spočíva nekonečnosť priestoru a času? Táto otázka je nesprávne postavená. Treba sa pýtať: Je nekonečná priestorovosť a trvanie vlastné prírode? Potom aj odpoveď je modifikovaná touto otázkou. Rozmanitosť a kontinuitá — to je len povrch reality, „v skutočnosti svet existuje ako jediný, nedeliteľný celok". „Kde nachádzame tieto kvality fyzikálnej nerozložiteľnosti sveta, tam prirodzene stráca význam kategória priestorovosti, trvania, rozmanitosti a kontinuity vo všeobecnosti" (s. 275). Táto dialektika nekonečného ako vzťahu sa začala používať aj v dnešnej fyzike a kozmológii. „Nekonečnosť hmoty je vo vzťahu a vzájomnej určenosti vlastnosti sveta ako rôznorodosti a ako jediného a nedeliteľného celku" (s. 275). Z toho vyplýva, že množinová stránka reality je nerozlučne spojená so stránkou sveta ako nedeliteľného celku, medzi ktorými neexistujú striktné hranice.

Práca sovietskeho autora je pokusom o

riešenie problému, ktorý je vzhľadom na súčasný stav prírodných vied ústredným problémom marxistickej ontológie. Autor na základe experimentálneho materiálu súčasnej fyziky, ako aj matematiky hľadá cesty, ako prekonať tie paradoxy, ktoré vznikajú v kvantovej fyzike, v teórii relativity i v kozmológii. Metodologickým východiskom je mu dialektika v Engelsovom a Leninovom ponímaní, ako aj leninský pojem hmoty. Niektoré tézy autora sú skôr pracovnou hypotézou, ako dokázateľné fakty. Zoberme si napr. univerzálnosť pojmu priestorovosti. Nevzniká tento problém len extrapoláciou starých pojmov na novú skutočnosť, na novú úroveň reality? Z toho by bolo možné vysvetliť aj mnohé paradoxy. Sám autor hovorí, že ak „by sa podarilo zostrojiť takú fyzikálnu teóriu, v ktorej by priestorovosť bola východiskovým pojmom a dôsledkom, podarilo by sa odstrániť základné protirečenia a dosiahnuť harmonickú jednotu teórie relativity a kvantovej mechaniky" (s. 132). Nevyžaduje to podstatne zmeniť naše názory na priestorovosť pri zachovaní priestorovosti? Alebo je takýto postup už v princípe nemožný? Na túto otázku autor neodpovedá. Podobné otázky by sme mohli klásť aj pri iných problémoch. Podobne je zatiaľ nedokázaný jednotiaci aspekt fyzikálneho vákua, hoci teoreticky by umožnil riešiť mnohé paradoxy súčasných teórií. Aj napriek týmto výhradám považujeme prácu za úspešný pokus v oblasti marxistickej filozofie, ako hľadať odpovede na tieto problémy, ktoré pred marxistickú filozofiu stavajú prírodné vedy.

Ján Dubnička

HEGEL DNES

Skutočne dnešná filozofia žije z problémov a protirečení súčasnosti. Avšak jeden zo sprievodných znakov jej životnosti je schopnosť udržať si svieži kontakt s minu-

losťou, vedieť i v reflexii nad svojimi dejinami byť súčasťou i budúcou. Svedčia o tom aj dejiny marxistickej filozofie. Obdobia intenzívneho uvažovania nad Heglovým

odkazom boli obdobiami jej najväčšieho rozmachu. Dialóg s Heglom môže byť produktívny aj pre dnešok, pravda, len za predpokladu, že my sami sme dnešní a chceme porozumieť svojej súčasnosti. Zaoberať sa minulou filozofiou má zmysel iba vtedy, ak nám jej analýza pomôže hlbšie a dôkladnejšie porozumieť teoretickým problémom súčasnosti. A práve tento cieľ si položili autori zborníka *Hegel und wir* (VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1970).

Prvá stať, ktorej autorom je zostavovateľ zborníka Erhard Lange, je nazvaná *Fenomenológia ducha skutočné miesto zrodu a tajomstvo Heglovej filozofie*. Je to vlastne stručná reprodukcia základných myšlienok diela a komentár k nim. Osvetľuje sa tu Heglovo riešenie gnozeologického problému. Uvedenie si spoločenského a historického charakteru individuálneho vedomia mu umožnilo prenikavú polemiku s agnosticizmom a subjektívnym idealizmom. Kľúčom na riešenie gnozeologického problému je však až pojem praxe, ktorý však Hegel pozná len v zdeformovanej podobe, a preto jeho spor so subjektívizmom gnozeologických robinzonád zostal nedokončený. Limity Heglovho myslenia sa zvyčajne vidia v jeho idealizme. Je to pravda. Z dejinnofilozofického stanoviska je však zaujímavá skôr povaha tohto idealizmu, jeho heuristická hodnota. Čo ak práve „idealizmus“, prílišná dôvera v pojem umožnili Heglovi zacieliť pozornosť na súvislosť, pochopiť kontinuitu dejinného vývinu, odkryť mnohorozmernosť vzťahu individua a spoločnosti. V tejto súvislosti by bolo zaujímavé podrobnejšie objasniť vzťah skúsenostného a špekulatívneho v Heglovom myslení. Pri serióznejšom prístupe k tomuto problému nevystačíme s anekdotami. Škoda však, že E. Lange svoj názor, podľa ktorého Hegel „pripisoval faktom veľký význam a neprednostňoval bez ďalšieho špekuláciu“ (s. 15), bližšie nekonkretizoval

Za svoju životnosť a aktuálnosť vďaka Heglova filozofia predovšetkým tomu, že

bola jedným z inšpiračných zdrojov marxizmu. Jeho zakladatelia dokázali pretvoriť Heglovu myšlienku, vzťahujúcu sa len na minulosť, a odkryť revolucionizujúcu silu abstraktných kategórií. Preto otázka: aká je genetická súvislosť medzi Heglom a marxizmom? Je permanentne v centre pozornosti bádateľov? Tento problém je i základnou témou state Heglova „*Veda o logike*“ a niektoré otázky koncepcie marxisticko-leninskej teórie poznania. Jej autormi sú Dietrich Alexander a Helmuth Barth. Ich cieľom je uviesť čitateľa do problematiky Heglovej analýzy kategórií a ozrejmiť jej podnetnosť aj pre súčasný marxizmus. Všímajú si predovšetkým jeho koncepciu logiky. Hegel ňou chcel prekonať sterilnosť klasickej logiky, nechuf k nej mu však zaclonila výhľad na zárodky novej matematickej logiky u Leibniza alebo u Lamberta. Autori venujú pozornosť i Heglovmu vzťahu k matematike. Tento vzťah nemožno jednoznačne označiť za odmietavý. Jeho zámerom bolo uchrániť špecifickosť filozofickej metódy, zabrániť redukcii konkrétnej na matematizovateľné entity. Ani pre marxistickú teóriu poznania nemusí byť filozofia absolútneho idealizmu len labyrintom nezrozumiteľných pojmov. Veď Marx práve v polemike s heglovským ponímaním cialavedomej ľudskej činnosti vypracoval kategóriu praxe, ktorá podkopala pôdu pod nohami každému budúcemu idealizmu.

Heglova filozofia dejín, jeho spôsob riešenia vzťahu individuálneho a všeobecného bol inšpirujúci aj pre marxizmus. Polemika proti Heglovi, proti jeho nadradovaniu všeobecného nad individuálne je preto v súčasnosti mnohokrát nepriamo namierená proti marxizmu. Manfred Höfer vo svojej štúdií venovanej filozofii dejín si kladie za cieľ sprítomniť racionálne momenty v Heglovom prístupe k dejinám. Konštatuje, že Hegel „napriek idealistickej špekulácii a triednej obmedzenosti svojho horizontu poznania naznačil spôsoby myslenia a dospel k problémom, ktoré odrážajú objektívne črty a zákonité sú-

vislosti reálnej dejinnej dialektiky a ktoré v mnohom presahujú hranice buržoáznej spoločnosti a jej priemernej, triednymi záujmami obmedzenej ideológie” (s. 132).

Heglovým cieľom je vybudovať filozofiu ako vedu. Originálna jeho pokusu spočíva v tom, že predmetom jeho reflexie nie je len súbor prírodných telies, ale predovšetkým univerzum ľudského konania, univerzum dejinnej skutočnosti. Aby vôbec bolo možné túto novú oblasť skutočnosti pochopiť pojmovo, bolo potrebné znovu určiť, čo je veda, transformovať descartovský pojem vedy tak, aby zachytil i historickú dimenziu skutočnosti. Z ontologickej perspektívy sa však Hegel ešte stále pohybuje na pôde descartovského, samému sebe priezračného myslenia. Práve tak je presvedčený o nevyhnutnosti konštituovať univerzálnu vedu dedukciou z jedného princípu. Uvedomoval si však umelosť a neadekvátnosť geometrickej konštrukcie sveta a nahrádza ju dialektickou konštrukciou. Prostredníctvom nej má pojem absorbovať konkrétnu diferencovanosť skutočnosti a neprekročíť pritom princíp imanencie vedomia. V Heglovom myslení systém a metóda tvoria harmonickú, nerozlučnú jednotu. Trhlna medzi metódou a systémom sa roztvorí až vtedy, ak princíp historizmu aplikujeme aj na ideál samej vedeckosti, vtedy, ak vedomie prestane byť prvým zdrojom zmyslu. A marxizmus je práve takýmto prekročením princípu imanencie vedomia. Pre Marxa vedomie nežije samo zo seba, nie je substanciou, ale jedným z momentov pohybu celku spoločensko-historickej praxe. Tézou o zrušení filozofie sa Marx dostal mimo predpokladov Heglovho myslenia a celok absolútneho idealizmu sa pred jeho očami rozdvojil: na jednej strane zostal systém, táto forma absolútneho poznania, a na druhej strane zostala metóda ako spôsob zachytenia života samého predmetu. Pre marxizmus tak prestávajú byť zaujímavými vnútroštyémové súvislosti Heglovho myslenia a jeho prívrženci zameriavajú svoju pozornosť predovšetkým na tie momenty,

ktoré Hegel udržal len s extrémnou námahou v horizonte imanentného vývinu absolútnej idey. Tento postoj precízne vyjadril Helmut Korch, pravda, v súvislosti s naturfilozofiou: „Bolo by, samozrejme, možné pokúsiť sa o analýzu všetkých, alebo väčšiny Heglom tematizovaných problémov, o ich detailnú konfrontáciu s vtedajším stavom vied. ... pre marxisticko-leninské zhodnotenie Heglovho projektu by to však bolo málo efektívne (s. 177).

Pochopil dejiny znamená pre Hegla zachytiť v nich všeobecno, veď len ono môže byť realizáciou absolútnej idey v čase. Hegel však pojem protirečenia nadradil reálnej konfliktnosti dejín. Konkrétne dejiny sa preto v jeho filozofii nachádzajú len ako problém, len ako hádanka. Čo pozitívneho priniesol tento jeho pokus pre ustanovenie dejín filozofie ako vedy, snaží sa určiť Heinz Malorny v štúdií *Filozofia a dejiny filozofie u Hegla*. Hegel prvý objavuje v striedaní filozofických systémov vývinovú nevyhnutnosť, tuší dialektiku stranického a objektívneho v poznaní, vie o vzťahu abstraktného a konkrétneho, uvedomuje si bytostnú procesualnosť pravdy.

Zborník uzatvára štúdiá Helmuta Korch a venovaná Heglovej naturfilozofii, tejto Achillovej päte systému absolútneho idealizmu. Hegel napriek tomu, že bol dobre erudovaný v prírodných vedách, nedokázal sa vymaniť z mýtického obrazu prírody, ako ho načrtol jeho generačný druh Schelling. Akokoľvek sú niektoré Heglove vývody absurdné, nemali by zakryť jeho oprávnený globálny cieľ: spojiť dialektický spôsob myslenia s prírodnými vedami. Hegel podcenil pojmové momenty v samej prírodovedeckej skúsenosti, obsah špeciálnych vied je preňho mimo všeobecná. To spôsobilo, že dialektiku prírode nanucoval a nebral do úvahy náznaky dialektického a evolučného myslenia v dielach prírodovedcov svojich čias. Napriek všetkým týmto nedostatkom jeho snaha pochopiť prírodu ako vyvíjajúcu sa totalitu, ako protirečový hierarchický systém

bola závažným predstupňom pri formovaní dialektického materializmu. Kľúčové pojmy Heglovej metódy: totalita, protirečenie, vývin umožnili, i keď v idealisticky pristrihnutej podobe, priblížiť sa k dialektickému chápaniu času, priestoru, pohybu. Heglova analýza organizmu, vzťahu medzi organizmom a prostredím ďaleko predbehla vývin špeciálnych vied o živjej prírode; a vlastne až vývin modernej biológie ozrejmil prenikavosť jeho pohľadu. Heglov príspevok k teórii organizmu môže byť príkladom plodnosti a oprávnenosti filozofickej analýzy problémov prírodných vied.

Snahou autorov zborníka bolo ukázať, že Heglova myšlienka je živá a inšpirujúca i dnes, že výrazne ovplyvňuje náš svetonázor. V hrubých črtách sa im tento zámer podarilo realizovať. Len v hru-

bých črtách, pretože svieže a efektívne postrehy sú na mnohých miestach neutralizované monotónnosťou, spôsobenou nedostatočnou súhrou medzi prispievateľmi. Všetci do úmoru kritizujú Heglov idealizmus, jeho systém. Dnes, po toľkých rokoch existencie marxizmu si sotva možno predstaviť nudnejšiu zábavu. Nemožno povedať, že by tento zborník adekvátne reprezentoval stav súčasného marxistického skúmania Heglovej filozofie. Už nie je potrebné ozrejmovať kontúry tohto systému ako celku. Bolo by záslužné venovať viac pozornosti Engelsovmu postrehu, že Hegel napriek tomu, že jeho myslenie bolo zošňurované systémom, „rozvinul také bohatstvo myšlienok, ktoré nás ešte i dnes udivuje“.

František Novosád

TRADÍCIE EURÓPSKEHO HUMANIZMU

Dejiny antropocentrických názorov a teórií európskej kultúry sú, či už priamo alebo nepriamo, dejinami európskeho humanizmu. Nech máme na mysli ktorýkoľvek antropocentrický myšlienkový prúd, vždy sme svedkami silného záujmu človeka o seba, o svoj rozvoj a zdokonaľovanie, o celý svet hodnôt, ktoré sám formuloval a vytvoril vedomou, intelektuálnou činnosťou. Pretože myšlienka humanizmu bola a je vždy silne podmienená aj spoločensko-sociálnym faktorom, kríza istého historického obdobia bola a je krízou príslušného humanizmu. Príkladom nám môže byť naše storočie, ktoré sa už toľkokrát zmietalo v rôznych barbarských útokoch a hnutiach. Z tohto hľadiska je neustále vracanie sa k otázkam humanizmu nesmierne dôležité. Význam humanizmu pre náš vek je daný aj možnosťou stať sa istou formou dorozumenia medzi národmi v dnešnom antagonisticky rozde-

lenom svete. Azda práve toto boli príčiny, prečo Alicja a Janusz Kuczyńskovci venovali svoju knihu¹ problematike humanizmu. Aj keď originál knihy je staršieho dáta (Varšava 1966), jej súčasné české vydanie iste vo veľkej miere prispeje k ďalšiemu marxistickému vysvetleniu a zdôvodneniu tejto zložitej a veľmi rozsiahlej otázky.

Hneď na začiatku treba zdôrazniť, že autorom vôbec nešlo o komplexne ucelený a všeobecne vyčerpávajúci pohľad na problém humanizmu, i keď stručný názov knihy by mohol takto informovať. Alicja a Janusz Kuczyńskovci predkladajú čitateľovi ideu humanizmu prejavujúcu sa predovšetkým v kultúrnej a umeleckej forme, v kultúrnych a umeleckých prúdoch, historicky limitovaných renesanciou a súčasnosťou. Takýto čiastočný a diferencovaný prístup autorov k otázke humanizmu pomohol im hlbšie a citlivejšie sa zmoc-

¹ KUCZYŃSKA, A., KUCZYŃSKI, J.: Humanizmus, Praha 1972, s. 151.